

Latvijas Nacionālās bibliotēkas un
Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas
komisijas

pirmās latviski izdotās grāmatas atceres konference
“Latviešu grāmatas ceļš: terminoloģija
un valoda piecsimtgades gaismā”

2025. gada 16. oktobrī
Latvijas Nacionālajā bibliotēkā

REFERĀTU TĒZES

Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas pirmās latviski izdotās grāmatas atceres konference "Latviešu grāmatas ceļš: terminoloģija un valoda piecsimtgades gaismā" 2025. gada 16. oktobrī Latvijas Nacionālajā bibliotēkā

Referātu tēzes

Konferences darba grupa: *Dr. habil. med.* Māris Baltiņš, *Dr. philol.* Pauls Daija, *Mg. philol.* Inese Kazāka, *Dr. philol.* Daina Pakalna, *Dr. philol.* Silga Sviķe, *Dr. habil. philol.* Andrejs Veisbergs, *Mg. sc. soc.* Evija Vjaterē, *Mg. translāt.* Astrīda Vucāne

Krājuma sastādītāja: Anna Iltnerē

Redaktores: Anna Iltnerē, Daina Pakalna

Maketētājs: Jānis Vēvers

ISBN 978-9934-610-70-7

© Tēžu autori, 2025

© Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2025

© Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, 2025

SATURS

4. IEVADS
5. PRIEKŠVārDS
7. **KRISTĪNE ZAĻUMA**
Jēdzieni un vārdi bibliotēku vēsturisko kolekciju pētniecībā
8. **JANA DREIMANE**
Eiženija Peile - pirmās latviešu bibliotēku nozares terminoloģijas vārdnīcas sastādītāja
9. **DIĀNA LAIVENIECE, ANITA HELVIGA**
Izglītības terminu skaidrojošā tiešsaistes vārdnīca (2023) – atskats uz ieceri un īstenošanu. Problemātikas aktualizējums
10. **ANDREJS VEISBERGS**
Terminoloģija “Dzīvnieku valsts” tulkojumā diahroniskā skatījumā
11. **JĀNIS VECKRĀCIS**
Ģeogrāfijas terminoloģiskais diskurss un dažu pamatterminu vēsture latviešu valodā
12. **AIGA BĀDERE**
Mašintulkojumu pēcreidīgēšana latviešu zinātnes valodas ietērpā
13. **EDUARDS CAUNA**
Lielo valodas modeļu iespējas latviešu vēsturisko vārdnīcu digitalizēšanā un satura bagātināšanā
14. **ULDIS CERBULIS**
Par nākamajiem 500! Grāmatrūpniecības terminu nākotnes perspektīvas un prognozes
15. **DACE ŠOSTAKA, JURIS BORZOVŠ, JĀNIS ZUTERS, MAKSIMS ČIŽIKOVŠ**
IKT sekundārā terminrade latviski un lielie valodas modeļi: iespējas un izaicinājumi
16. **GUNTA LOČMELE**
Reklāmas apzīmējumu vēsturiskā attīstība latviešu valodā: nozīmes veidošanās
17. **ANNA RUDZĪTE**
Vārda “koris” vēsture un tā izpratnes atšķirības mūsdienās

18. **VELGA POLINSKA**
Vieglā un vienkāršā valoda: terminu šķīrums un lietojums
19. **VIKTORIJA PRITUĻAKA**
No Kyiv līdz Hersonai: ukraiņu īpašvārdu latviskās atveides principi un izaicinājumi pēc 2022. gada
20. **KRISTĪNE STRADA-ROZENBERGA**
Vārds tas pats – nozīme cita. Krimināltiesībām specifiskie termini un to izpratnes nevienveidība
21. **EVELĪNA KIRŠAKMENE**
Terminoloģijas mainība kā auglīga vieta viltusdraugiem: dažu ekonomikas terminu piemērs latviešu valodā
22. **SILGA SVIĶE**
Ieskats dažu botānikas taksonomijas terminu vēsturē un mūsdienu lietojumā
23. **ANNA ŠĒFERE**
Termina “tūrisms” definēšanas diahroniska attīstība
24. **INA DRUVIETE, VIJA POŽARNOVA**
Termins valodas politikā: tradicionālo un jauno konceptu atspoguļojums oficiālos dokumentos un (populār)zinātniskos tekstos
25. **DITE LIEPA, ILVA SKULTE**
Ar sociālajiem medijiem saistītā leksika komunikācijas zinātnes akadēmiskajos rakstos
26. **REGĪNA KVAŠĪTE**
20. gs. pirmās puses latviešu un lietuviešu terminogrāfija
27. **MĀRIS BALTIŅŠ**
Konceptuāli latviešu terminoloģijas vēstures jautājumi: rosinājumi tālākai virzībai
29. KONFERENCES PROGRAMMA

IEVADS

2025. gads ir īpašs robežpunkts latviešu grāmatniecības un valodniecības vēsturē – apņemt piecsimt gadi kopš pirmās latviešu valodā iespiestās grāmatas. Šī jubileja pierāda un izceļ latviešu rakstītā vārda nepārtrauktību, pielāgoties spēju, dzīvotspēju un ilgtspēju. Tāpat šis piecsimtgaides nogrieznis izgaismo latviešu valodas spēju būt par zinātnes, izglītības un kultūras instrumentu un virzītājspēku.

Grāmatas latviešu valodā vēsture visā tās piecsimtgaides gaitā ir vienlaikus arī latviešu valodas vēsture. Katrs nozīmīgs posms – no agrīnajiem garīgo tekstu tulkojumiem līdz akadēmisko mācību grāmatu tapšanai, no apgaismības laika gramatikām līdz mūsdienu monogrāfijām – ir apliecinājis latviešu valodas spēju būt precīzai, izteiksmīgai un domas dziļumu ietverošai. Terminoloģija šajā procesā ir kļuvusi par valodas izziņas kodu.

Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB) apzināti un konsekventi ir nostiprinājusi savu lomu terminoloģijas attīstībā, to uztverot kā stratēģisku jautājumu Latvijas valsts kultūras un zinātnes politikas ietvarā. Ikgadējās terminoloģijas konferences rīkošana ir skaidra LNB izvēle – apliecinājums tam, ka valodas precizitāte un jēdzieniskā kultūra nav fakultatīvs papildinājums akadēmiskajai dzīvei, bet tās būtība.

Ir gandarījums, atskatoties uz notikumu cikla “Latviešu grāmatai 500” laikā īstenotajiem pasākumiem, ievērot, ka tā ietvaros ir notikusi arī terminoloģijas aktivizēšana. Diskusijas par terminu, kas saistīti ar grāmatniecību, bibliotēkām, poligrāfiju, zināšanām, informāciju, izglītību, literatūru un kultūras vēsturi, nozīmi ir veicinājušas valodas pašrefleksiju un stiprinājušas izteiksmes disciplīnu. Tā ir bijusi apzināta un auglīga piepūle, kas prasa gan erudīciju, gan pacietību – un tādēļ pelna patiesu atzinību. Paldies visiem, kas šo darbu ir atbalstījuši un veic!

Piecsimtgaides nogrieznis arī prasa nākošās piecsimtgaides tālnojauto. Un attiecībā uz grāmatniecību un latviešu rakstītās valodas nākotni ir skaidrs, ka bez terminoloģijas nav iespējama ne zinātnes valoda latviešu valodā, ne nacionālās domas pašpietiekamība.

Es esmu pateicīga mūsu partneriem Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijai par pastāvīgu un nepārtrauktu atbalstu terminoloģijas attīstībai Latvijā un mūsu sadarbībai šīs ikgadējās konferences rīkošanā.

Lai šis tēžu krājums kļūst par vēl vienu apliecinājumu tam, ka terminoloģija Latvijā ir centrāls valsts kultūras un akadēmiskās pašapziņas balsts. Tā ir mūsu valodas stāja, mūsu zinātnes instruments un mūsu domas mērs.

Dagnija Baltiņa
Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktore

Ceļavārdi konferences “Latviešu grāmatas ceļš: terminoloģija un valoda piecsimtgade gaismā” tēžu krājumam

Līdz ar apkārtējās pasaules izzināšanu cilvēce jau visai agrīnā savas attīstības posmā sāka dažus vārdus lietot terminu funkcijā, lai tādējādi precīzāk apzīmētu nozīmīgākos kādas jomas jēdzienus un tos skaidri nošķirtu citu no cita. Un reiz aizlaikos sācies šis process turpinās bez mitas, jo nepārtraukti noris jebkuras dzīvās valodas bagātināšanās, lai apmierinātu sabiedrības valodiskās vajadzības pēc vārdiska apzīmējuma ikvienam jaunam jēdzienam. Ilgstoši tas noritēja spontāni, balstoties uz vispārējiem attiecīgajā valodā pastāvošajiem vārddarināšanas principiem, bet nenošķirot terminradi kā kaut ko īpašu un mērķtiecīgi virzāmu.

Apzinātāku ievirzi terminrade jebkurā valodā iegūst brīdī, kad tā nepastāv vairs vienīgi mutvārdos, bet iegūst arī rakstisku formu, kas ir pirmais solis ceļā uz tās standartizāciju kā leksiski semantiskā, tā gramatiski normatīvajā ziņā. Iepazīstoties ar senākajiem latviešu rakstu valodas pieminekļiem, nav konstatējama liela nobīde laikā starp vecākajiem teksta fragmentiem rokkrastā un pirmo iespieddarbu, kura piecsimtgade aprit tieši šogad, 2025. gadā. Reformācijas norišu radītais paātrinājums daudzās sabiedrības dzīves jomās deva būtisku impulsu arī straujai latviešu valodas attīstībai, padarot to par dievkalpojumu valodu, tātad piešķirot tai drukātu formu.

Atskatoties uz aizvadītajiem piecsimt gadiem, jāapzinās, ka ikviens autors (sākot no senākajiem garīgo rakstu tulkotājiem un pirmo padomgrāmatu sacerētājiem, no Vecā Stendera “Augstās gudrības grāmatas” līdz mūsdienu akadēmiskajām mācību grāmatām un monogrāfijām, no daiļliteratūras klasikas tulkojuma līdz zāļu aprakstam un sadzīves ierīces instrukcijai), kurš ķeries pie kāda plašāka teksta sacerēšanas vai tulkošanas latviešu valodā, bijis spiests rast viņaprāt vispiemērotāko apzīmējumu katram jēdzienam, ko viņš pieminējis. Daudzkārt tas sekmīgi izdevies, padarot ieteikto terminu par neatņemamu mūsu valodas daļu, citreiz piedāvājums bijis mazāk veiksmīgs un pēc brīža to aizstājis cits. Bet kā viens, tā otrs gadījums mums devis pieredzi un palīdzējis labāk turpināt terminrades darbu, saskaroties ar kārtējiem problēmjaudājumiem. Katras praktiskā terminradē iesaistītās personas darbs reizē vērstas kā uz mantojuma saglabāšanu (lai bez vajadzības negrozītu apzīmējumus, kas jau nozarē iesakņojušies), tā uz jaunradi, sekojot savas jomas attīstības tendencēm. Veselīgs konservatīvisms, šķiet, būtu vēlamā attieksme, ko terminologiem vajadzētu par visu vari censties ievērot un izkopt.

Latvijas Nacionālā bibliotēka ciešā sadarbībā ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisiju kopš 2017. gada iedibinājusi skaistu tradīciju vienu oktobra darba dienu veltīt sarunai par terminoloģijas jautājumiem. Organizējot šīgada konferenci, referenti tika īpaši mudināti apcerēt un diskutēt par šādiem jautājumiem:

1. Latviešu terminoloģijas vēsture, īpaši pētījumus par terminoloģijas vēsturē nozīmīgām personībām un viņu devumu.
2. Terminoloģijas teorijas un prakses jautājumi.
3. Konkrētu nozaru terminoloģijas aktualitātes un problēmas.
4. Terminrade mākslīgā intelekta laikmetā.
5. Terminoloģijas vēstures, grāmatniecības un preses vēstures un zinātņu vēstures saskarpunkti.

Kurai no šīm tēmām pievērsies katrs autors, to noteica viņa interešu joma un pieredze pētniecībā. Cerams, ka pēc konferences itin visi referenti sagatavos savus ziņojumus izvērstu rakstu veidā publicēšanai Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātnisko rakstu krājumos.

Mūžam aktuāls ir un paliek ārsta, dabaszinātnieka un zinātnes popularizētāja, Latvijas Pagaidu valdības izglītības ministra Kārļa Kasparsona vēlējums Latvijas Universitātes (toreiz vēl Latvijas Augstskolas) pirmajos gadosvētkos 1920. gadā, proti, “mūsu valodas ietērpā ietērt zinātnes visumu”, kam varam tikai pievienoties.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas priekšsēdētājs
Dr. habil. med. Māris Baltiņš

KRISTĪNE ZAĻUMA, Ph. D.

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Kristine.Zaluma@lnb.lv

Jēdzieni un vārdi bibliotēku vēsturisko kolekciju pētniecībā

Būtiskākais bibliotēku vēsturisko kolekciju satura papildījums ir grāmata, tāpēc svarīga ir katra pētnieka pieņemtā izpratne par jēdzienu "grāmata", kas plašākā nozīmē satur pasaules redzējuma un cilvēka darbības apvienojumu, kas kalpo kā visaptverošs instruments, ar kura palīdzību vērojama attieksme pret dažādu laikmetu notiekošajiem kultūras procesiem sabiedrībā.

Bibliotēku vēsturisko kolekciju pētniecībā būtiski ir jēdzienu lietojumi, lai apzīmētu grāmatas ietvaru – piemēram, iesējumu, vākus, priekšlapas u. c. – būtisku elementu kopumu kā tādu. Pat daudz pieredzējušiem grāmatu pētniekiem mūsdienās ar lielu uzmanību un padziļinātu izpēti vēsturisko iesējumu raksturošanai jāizmanto un jāpielieto jēdzieni, kuru atveidojumi latviešu valodā ir maz zināmi vai to nav nemaz, un tie jārada no jauna. Vai, piemēram, ir pareizi un saprotami latviešu valodā lietot apzīmējumus – "katenāts", "maisa iesējums", "kaula iesējums" u. tml.? Kā pareizi lietot – "grāmatzīme" vai "lasānzīme"? Šie ir tikai daži bibliotēku vēsturisko kolekciju pētnieku ikdienas jautājumi, uz kuriem jārod atbildes.

Tāpat būtiska izpratne bibliotēku vēsturisko kolekciju pētniecībā ir skaidrojums par to, ko katram pētniekam nozīmē vēsturisku grāmatu krājums, kolekcija un bibliotēka. Piemēram, jēdziens "muižas bibliotēka" ir temata pieteicējas pieņemts, oficiāli neapstiprināts, bet atbilstošākais jēdziens, lai skaidrotu muižu bibliotēku Latvijā vēsturisko mantojumu kā pētāmu objektu kompleksu. Lai pavisam precīzi apzīmētu šī darba izpētes centrālo objektu – bibliotēku muižā, atbilstošāk būtu jālieto arī vēl citi jēdzieni, nereti garāki un daudz precīzāki – "muižas kungu mājas bibliotēka", "muižas pils bibliotēka", "kungu mājas bibliotēka", "pils bibliotēka". Tomēr tos var lietot tikai atsevišķos gadījumos, jo viens no jēdziena veidošanas pamatnoteikumiem ir lakonisms un visaptverošs skaidrojums, ko viegli būtu akceptēt lietotājam. Bibliotēka, kas savulaik veidota un glabājās muižā, ne vienmēr uzskatāma par privātbibliotēku, lai arī tas varētu būt atbilstošākais no visiem nozarē pieņemtajiem jēdzieniem. Jēdziens šaurākā nozīmē "muižas bibliotēka" uzskatāms par muižnieku dzimtai piederošu "privātbibliotēku", bet plašākā – viena muižas īpašuma ietvaros "muižas bibliotēka" dažādos laikposmos varēja būt gan veidotāja īpašums, kā arī mantota, pārpirkta, piederēt vairākām muižnieku dzimtām un joprojām atrasties tajās pašās telpās kādas muižas kungu mājā vai citā ēkā un nemaz nepiederēt muižnieku dzimtai. Tāpat "muižas bibliotēka" var būt arī vienas muižas kungu mājā dažādu dzimtu vairākas privātbibliotēkas dažādos laikmetos. Tēmas pieteicēja pētījumos piedāvā lietot jēdzienu "muižu bibliotēkas" tā plašākajā nozīmē.

Bibliotēku vēsturisko kolekciju pētniecībā kā svarīgi jēdzieni jāizceļ arī tie, kas, lai arī pastarpināti, tomēr vienmēr ir skaidrojami tematos, kas skar Latvijas bibliotēku vēsturisko kolekciju vēsturi kopumā.

Dr. philol. JANA DREIMANE

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Jana.Dreimane@lnb.lv

Eiženija Peile – pirmās latviešu bibliotēku nozares terminoloģijas vārdnīcas sastādītāja

Diplomētā tautsaimniece Eiženija Peile (arī Jevgeņija, dzimusi Fricberga, 1908–1979), kas plašākai bibliotekāru saimei pazīstama kā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (mūsdienās – Latvijas Zinātņu akadēmija) izdevumu bibliogrāfijas, piemēram, kopā ar Jāni Paegli sastādīta “Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevumu bibliogrāfija: 1946–1955” (R.: LPSR ZA izdevniecība, 1957) un zinātnieku biobibliogrāfisko rādītāju veidotāja, ir arī pirmās latviešu bibliotēku terminoloģijas vārdnīcas autore. 1957. gadā Latvijas Valsts izdevniecībā iznāca viņas sastādītā krievu-latviešu un latviešu-krievu “Bibliotekāro terminu vārdnīca”. Lai gan vārdnīca tika veidota pēc padomju varas iestāžu pasūtījuma, jo, ieviešot okupētās Latvijas bibliotēkās Krievijas bibliotēku darba principus un metodes, latviešu valodā bija tulkojami krievu speciālistu darbi, apjomā nelielā grāmata bija nozīmīgs solis bibliotēku terminoloģijas attīstībā. Vārdnīcā bija apkopoti 1300 svarīgākie nozares termini, sniedzot tiem precīzus skaidrojumus latviešu valodā, lai novērstu “pastāvošo dažādību bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu lietošanā” (Peile, 1957, 5. lpp.). Tādējādi vārdnīca bija sava laika bibliotekārās domas koncentrāts un dokumentējums, protams, padomju cenzūras atļautās informācijas ietvaros. Eiženija Peile uzskatāma arī par pirmo nozares terminoloģijas teorētiķi, jo LPSR Zinātņu akadēmijas “Fundamentālās bibliotēkas Rakstu” pirmajā sējumā publicēts viņas apcerējums “Daži diskutējumi bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas jautājumi un E. Šamurina “Grāmatu zinātnes terminu vārdnīca”” (Peile, 1960, 187.–205. lpp.).

Izmantojot LNB rokrakstu krājumā rodamo Eiženijas Peiles fondu (RXA 256), kas ietver gan terminoloģes biogrāfiskos materiālus, gan dažādu publikāciju manuskriptus un nozares terminoloģijas resursus, tiks izstrādāts biogrāfisks pētījums par Eiženijas Peiles dzīvi un darbību. Īpaša uzmanība tiks pievērsta bibliogrāfes ieguldījumam bibliotēku nozares terminoloģijas attīstībā.

Dr. paed. DIĀNA LAIVENIECE, Dr. philol. ANITA HELVIGA

Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmija

Diana.Laiveniece@rtu.lv, Anita.Helviga@rtu.lv

Izglītības terminu skaidrojošā tiešsaistes vārdnīca (2023) – atskats uz ieceri un īstenošanu. Problemātikas aktualizējums

Referāta iecere ir saistīta ar faktu, ka pirms diviem gadiem ir pabeigts vērienīgs IZM pasūtījums – izstrādāts tiešsaistes iespējām atbilstošs izglītības terminu skaidrojošās vārdnīcas manuskripts ar 3000 šķirkļiem latviešu valodā un terminu ekvivalentiem četrās svešvalodās (termini.gov.lv/kolekcijas/131; ppdb.mk.gov.lv/database/izglitiba-terminu-tiesasaistes-skaidrojosa-vardnica/). Projektā tika iesaistīti triju universitāšu pētnieki, kuri divu gadu laikā šo pasūtījumu īstenoja.

Referāta mērķis ir sniegt problematizētu skatījumu trijos aspektos: 1) atskats uz vārdnīcas izstrādes laikā pieņemtajiem lēmumiem par tiešsaistes vārdnīcas koncepciju; 2) esošās situācijas izvērtējums vārdnīcas lietojamības kontekstā; 3) iespējamie risinājumi vārdnīcas aktualitātes un ilgtspējas perspektīvā. Projekta grupas diskusijās notika vienošanās par vārdnīcas izveides mērķi “Nodrošināt izglītības terminoloģijas attīstību Latvijā, izglītības terminu kvalitatīvu lietojumu un vienotas izpratnes veidošanos par korektu izglītības terminoloģijas lietojumu visos līmeņos” (“Izglītības terminu skaidrojošā tiešsaistes vārdnīca”, b. g., 15. lpp.) un adresātiem – studentiem, pedagogiem, pētniekiem, izglītības politikas veidotājiem un sistēmas administratoriem. Kaut gan pētnieku grupa projekta laikā un pēc tā ir ieguldījusi lielu darbu vārdnīcas aprobācijā un popularizēšanā (semināros, konferencēs, zinātniskajās un populārzinātniskajās publikācijās, kā arī sadarbībā ar LZA Terminoloģijas komisiju un vārdnīcas recenzentiem), redzams šīs ieceres nopietns apdraudējums vairāku apstākļu dēļ. Pirmkārt, Latvijas Nacionālajā terminoloģijas portālā nav nodrošināts pietiekams tehniskais risinājums visām iecerētajām tiešsaistes resursa funkcijām. Otrkārt, IZM kā vārdnīcas pasūtītājs neizrāda nekādu interesi par resursa uzturēšanu un ilgtspēju, paredzot rīcību vārdnīcas regulārai pārskatīšanai, atjaunošanai un papildināšanai. Treškārt, konstatējams risks, ka vārdnīcas potenciālajiem lietotājiem resursa aizsniedzamība un izmantošana visā tās funkcionālajā daudzveidībā ir ierobežota.

Iespējamie vārdnīcas perspektīvas risinājumi varētu būt vairāki: 1) Latvijas Nacionālajam terminoloģijas portālam ir jānodrošina kolekcijas izmantojamība ar visām tiešsaistes resursam paredzētajām iespējām – šķirkļu sasaiste ar aktīvajām saitēm, uzniirstošie logi, korekts izkārtojums un viegla navigācija visā vārdnīcā; 2) sadarbībā ar kādu no izdevniecībām jāmeklē iespējas sakārtot un izdot Izglītības terminu skaidrojošo vārdnīcu kā atsevišķu drukātu un/vai digitālu izdevumu, tādējādi fiksējot jomas terminoloģiju vārdnīcas izstrādes laikā; 3) jāatjauno sadarbība ar IZM, lai vienotos par iniciatīvu vārdnīcas regulārai pārskatīšanai un terminu aktualizēšanai, kā arī jaunu terminu skaidrojumu pievienošanai, izmantojot tiešsaistes resursa priekšrocības, kā tas sākotnēji bija iecerēts.

Dr. habil. philol. ANDREJS VEISBERGS

Latvijas Universitāte

anveis@lu.lv

Terminoloģija “Dzīvnieku valsts” tulkojumā diahroniskā skatījumā

Starptaru periodā latviešu terminoloģijas veidošana notika arī enciklopēdiska un populāra satura literatūrā. Zooloģijas un bioloģijas terminoloģija plaši pārstāvēta daudzsējumu darbā Brēma “Dzīvnieku valsts” (*Tierleben*) tulkojumā. Tam tika izvēlēts svaigākais (ne lielākais, bet arī ne mazākais) vācu izdevums. Pirmais izdevums 32 brošūrās iznāca 1927.–1928. gadā (ap 6000 lpp.), otrs, saīsinātais izdevums 10 sējumos – 1935.–1936. gadā (986 lpp.). Grāmatu tulkoja līdz šim nenoskaidrotu tulkotāju grupa, bet redakciju veica privātdocents Pauls Galenieks (1891–1962), no 6. sējuma – arī Edvards Jansons (1884–1969), abi bija botānikas speciālisti. Grāmatā lietotās zooloģijas (un pasaules topogrāfijas) terminoloģijas apjoms ir milzīgs. Lai gan dažas zooloģijas terminoloģijas jomas latviešu valodā šajā laikā jau bija visai attīstītas – Latvijas putni, zivis, mājdzīvnieki, padziļinātu jēdzienu un “eksotisko” jomu terminoloģija tobrīd bija fragmentāra un haotiska.

Termini tiek diahroniski aplūkoti divās grupās – tie, kas sastopami agrākos tekstos (periodikā, grāmatās, vārdnīcās, enciklopēdijās), un termini, kas parādās šajā tulkojumā (kapucini, kaķumaki, šperbers, kašņātāji, dūdotāji, cēlās zivis). Skatīta arī to tālākattīstība. Jāņem vērā, ka šajā jomā mainās viss – gan dzīvnieku pasaule, gan klasifikācijas un taksonomija, gan konkrēto dzīvo būtnu nosaukumi – melnais (meža) strazds, ichneimons – Ēģiptes mangusts, jūras cūka – cūkdelfīns. Jauno terminu atveidē vērojama virzība uz latviskošanu. Izvēle starp kalkiem no latīņu valodas un vācu prototipiem ir bijusi dažāda. Dažreiz, veidojot sistemātiku, redzam vēlmi aizstāt zināmos terminus, piemēram, ierasto sikspārņu vietā ieviest kārtas nosaukumu rokspārņi (latīņu Chiroptera). Tulkotājiem un redaktoram bija arī jāveic izvēle gadījumos, kad valodas praksē jau pastāvēja vairāki termini, piemēram, hipopotams, upes zirgs, Nīlas upes zirgs, nīlzirgs. Bieži saglabāti paralēli termini – aizguvums un latviskais veidojums. Salīdzinot tulkojuma un šodienas terminoloģiju, redzam tendenci pāriet no tā laika vārdkopterminiem uz salikto terminiem, piemēram, tulkojumā ir meža cūka, mušu ķērējs, ragu lopī. Turpinājusies rakstības normalizācija, deklināciju, dzimšu maiņa. Kopumā izdevums no valodas viedokļa raksturojams kā progresīvs, tas arī izdots jaunajā drukā laikā, kad tā vēl nebija vispārpieņemtā prakse. Tulkojums devis lielu pienesumu latviešu terminoloģijas paplašināšanā un ir lielisks piemērs tulkotāju, kā valodas terminoloģijas veidotāju, darbam.

Dr. philol. JĀNIS VECKRĀCIS

Ventspils Augstskola

Janis.Veckracis@venta.lv

Ģeogrāfijas terminoloģiskais diskurss un dažu pamatterminu vēsture latviešu valodā

Pētījuma mērķis ir analizēt, pirmkārt, ģeogrāfijas diskursa un tajā izmantotās terminoloģijas veidošanos un attīstību, īpaši pievēršoties laikam no 19. gadsimta vidus, kad latviešu valodā izdod pirmās mācību grāmatas un atlantus, kā arī tiek izdoti pirmie svešvārdu apkopojumi, savukārt periodikā pieaug ģeogrāfijai veltīto publikāciju apjoms, otrkārt, iezīmēt dažu ģeogrāfijas pamatterminu lietojuma vēsturi latviešu valodā terminrades norišu un tendenču kontekstā.

Jau pirmie latviešu informatīvie un populārzinātniskie teksti pievēršas zemes aprakstam jeb ģeogrāfijai. T. s. Ģintera rādītājā agrīnākie ar ģeogrāfiju saistītie teksti datēti ar 1822. gadu. Laikposma nozīmīgākā un apjomīgākā publikācija ir Liepupes vācbaltiešu mācītāja Arnolda Gotlība Velliga (*Arnold Gottlieb Wellig*, 1778–1864) rakstu sērija "Tās īsas ziņas par mūsu pasauli jeb zemmi", kas faktiski uzskatāma par pirmo ģeogrāfiju latviešu valodā.

Ģeogrāfijas, kas 19. gadsimtā bija izveidojusies par nopietnu zinātņu, latviešu valodas tekstu aktualitāti nosaka gan periodikas attīstība – laikraksti lasītājiem vēlas piedāvāt informatīvi izglītojošus un populārzinātniskus rakstus par svešām valstīm un dabas objektiem, savukārt latviešu zemju izziņas un apraksta nozīme ir svarīga nacionālo strāvojumu kontekstā. Ģeogrāfija pakāpeniski kļūst arī par mācību pamatpriekšmetu skolā. Likumsakarīgā kārtā nozīmīgu vietu ģeogrāfijas latviešu valodas diskursa un terminoloģijas attīstībā ieņem mācību literatūra.

Lai konstatētu un pētītu ģeogrāfijas speciālās leksikas leksikogrāfiskos avotus, kā arī lai pilnvērtīgi apzinātu uz ģeogrāfiju attiecināmos terminus, būtiska nozīme ir vairākiem faktoriem, piemēram, daudzu jēdzienu ilgstošam neterminoloģiskam (nezinātniskam) lietojumam (arī pašlaik būtisku ģeogrāfijas tekstu daļu veido populārzinātniskas publikācijas, bet daudzi termini pieder arī vispārlietojamai leksikai), kā arī paša ģeogrāfijas jēdziena izpratnei, kas tostarp iezīmē ģeogrāfijas kā zinātnes nozares robežas.

Viens no pirmajiem ģeogrāfijas jēdziena skaidrojumiem latviešu valodā norādīts 1862. gada "Pēterburgas Avīzēs" publicētajā svešvārdu sarakstā "Iztulkošana no kādiem svešiem vārdiem" (IV lpp.), bet Reiņa Kaudzītes 1882. gada izdevums ir pirmā ģeogrāfijas mācību grāmata, kurā sniegts ģeogrāfijas zinātnes skaidrojums.

Ģeogrāfijas terminoloģiskajā diskursā svarīga nozīme ir leksikogrāfiskajiem izdevumiem, tomēr latviešu valodā to skaits joprojām ir neliels. Līdztekus ir maz pētījumu vai diskusiju par ģeogrāfijas terminiem; šie jautājumi parasti pieminēti plašāku tematu publikācijās, piemēram, Valentīna Skujiņa ģeogrāfijas terminiem pievēršoties reģionālismu analizē.

Etimoloģijas kontekstā vairāku ģeogrāfijas terminu (piemēram, "aiza", "ezers", "grīva", "jūra", "karte", "līcis", "pilsēta", "upe") vēsturiskos variantus un lietojuma datus ir sniedzis Konstantīns Karulis. Nozīmīgu informāciju var nodrošināt folkloras un dialektoloģiskie pētījumi. Savukārt šajā pētījumā īsi iezīmēta, piemēram, terminu "augstiene", "ekvators", "arhipelāgs", "ieteka" un "izteka" nominācijas un lietojuma vēsture latviešu valodā. Iespējams konstatēt pakāpeniskus terminoloģiskos meklējumus, vairākus un reizēm vienlaikus lietotus variantus, kā arī aizgūšanu valodu kontaktu kontekstā.

***Mg. transl.* AIGA BĀDERE**

Ventspils Augstskola

Aiga.Badere@venta.lv

Mašīntulkojumu pēcredīgēšana latviešu zinātnes valodas ietērpā

Latviešu zinātnes valodā par mašīntulkojumu pēcredīgēšanu rakstīts minimāli, turklāt šī jautājuma starpdisciplināritāte skaidri liecina par to, ka mašīntulkošanas pētījumus galvenokārt veic datorzinātnieki, savukārt pēcredīgēšana jeb mašīntulkojuma apstrāde atbilstoši noteiktam mērķim drīzāk attiecināma uz humanitāro zinātņu pētījumiem.

Referāta mērķis – izmantojot kvalitatīvu un kvantitatīvu analīzi, sniegt pārskatu par pēdējā desmitgadē izdotajām Latvijas autoru zinātniskajām publikācijām, kas veltītas pēcredīgēšanai vai mašīntulkošanai vispārīgāk. Uzmanība pievērsta ne tikai publikāciju tvērumam, bet arī valodai un terminoloģijai. Tāpat ieskicēti pēcredīgēšanas terminoloģijas jautājumi, proti, sniegts ieskats tajā, kādi ir jaunākie apstiprinātie termini pilnvērtīgai pēcredīgēšanas pētniecībai latviešu zinātnes valodā, un aplūkota mašīntulkošanas un pēcredīgēšanas terminoloģijas attīstība senākās publikācijās, tostarp periodikā.

Mg. phys. EDUARDS CAUNA

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas,
telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija

ecauna@gmail.com

Lielo valodas modeļu iespējas latviešu vēsturisko vārdnīcu digitalizēšanā un satura bagātināšanā

Latviešu valodniecības mantojuma – vēsturisko vārdnīcu – saglabāšana un pieejamības nodrošināšana digitālajā vidē ir būtiska mūsdienu valodniecības uzdevuma sastāvdaļa. Tradicionāli vārdnīcu digitalizācija balstījies uz divām galvenajām metodēm: manuālu teksta pārrakstīšanu un rakstzīmju optiskās atpazīšanas (OCR) programmatūras izmantošanu. Tomēr abas pieejas prasa ievērojamus laika un cilvēkresursus, īpaši strādājot ar sarežģītu vārdnīcu struktūru un daudzvalodu materiāliem.

Jaunākās lielo valodas modeļu (LVM) versijas piedāvā principiāli jaunas iespējas vārdnīcu digitalizācijā. Šie modeļi spēj apstrādāt skenētos tekstus tieši no attēliem, automātiski atpazīstot ne tikai tekstu, bet arī sarežģītas vārdnīcu struktūras – šķirkļa vārdus, gramatisko informāciju, nozīmju dalījumu, piemērus un etimoloģiskos datus. LVM var pārveidot šo informāciju strukturētā formātā (XML, JSON), kas piemērots datorizētai glabāšanai, meklēšanai un dinamiskai attēlošanai. Līdzīga apstrāde iespējama vārdnīcām, kas sagatavotas drukāšanai kā teksta faili PDF formātā un ir vizuāli pievilcīgas, taču neatbilst automatizētas datu apstrādes prasībām.

Būtisks LVM priekšrocību aspekts ir vārdnīcu satura bagātināšana. Modeļi var automātiski pievienot trūkstošo informāciju, piemēram, gramatiskās pazīmes, etimoloģiskos datus, frazeoloģismu izcelsmes vēsturi, sinonīmu un antonīmu sarakstus, kā arī lietojuma piemērus. Turklāt LVM ļauj veikt automātisku kvalitātes kontroli, identificējot iespējamās kļūdas, nekoncekvences un nepilnības oriģinālajā materiālā.

Pētījumā analizēti latviešu vēsturisko vārdnīcu praktiski digitalizācijas piemēri, demonstrējot, kā LVM būtiski samazina digitalizācijas laiku un izmaksas, vienlaikus uzlabojot gala produkta kvalitāti un funkcionalitāti. Rezultāti liecina, ka mākslīgā intelekta izmantošana šajos procesos ne tikai modernizē tehnisko izpildījumu, bet arī paver jaunas iespējas valodniecības mantojuma aktualizēšanai un pieejamības nodrošināšanai plašākai sabiedrībai.

Prof. mg. MBA ULDIS CERBULIS

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas

Poligrāfijas terminoloģijas apakškomisija

Uldis.Cerbulis@gmail.com

Par nākamajiem 500! Grāmatrūpniecības terminu nākotnes perspektīvas un prognozes

Poligrāfijas un grāmatrūpniecības terminoloģija atrodas starp piesātinātu pagātņi, stagnējošu tagadni un potenciāli dinamisku un interesantu nākotni. Nākotne ir vienīgā, kuru iespējams aktīvi ietekmēt, tāpēc vispirms iezīmēsim tendences, kurām ir bijusi nozīmīga ietekme uz poligrāfijas nozares terminoloģijas attīstību iepriekšējos gados un kas saglabāsies arī turpmāk:

1. Angļu valodas prasmju pieaugums nozarē ir veicinājis iespēju gan profesionālajā, gan tehniskajā komunikācijā izvairīties no tulkošanas, tādējādi samazinot nepieciešamību pēc lokalizētas terminoloģijas.
2. Nozares eksportspēja, šaura specializācija, koncentrācija un internacionalizācija ir mazinājusi pieprasījumu pēc sazināšanās latviski. Nozare spēj labi funkcionēt, neizmantojot terminus latviešu valodā.
3. Savukārt mašīntulkošana atvieglo situāciju tiem, kuriem angļu valoda nav tik raita. Veidojot tekstus ar mākslīgā intelekta palīdzību, saziņa nonāk jaunā līmenī, un tas būtiski ietekmē terminoloģiju.

Lai gan viennozīmīgu atbilžu nav, konferences ietvaros būtu iespējams analizēt, identificēt un prognozēt, kurās jomās un kādā veidā nepieciešams koncentrēt pūles, lai mūsu terminoloģijas iniciatīvas sasniegtu vislielāko lietderību.

Ir pamatoti pieņemt, ka mākslīgā intelekta (MI) nozīme turpinās pieaugt, un tā pielietojums terminoloģijas jomā jau gūst virsroku pār tradicionālajiem avotiem, tostarp drukātajām vārdnīcām, vienkāršu informācijas meklēšanu internetā, Vikipēdiju, kā arī tiešsaistes terminoloģijas resursiem kā, piemēram, Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls.

Vai terminologi varēs uzvarēt MI ģenerētus / tulkotos / adaptētus / sintezētus terminus? Tādai cīņai nemaz nebūtu jānotiek, mums vajadzētu būt soli priekšā un sadarboties ar MI, un panākt, ka jaunākie termini tiktu tieši iedēstīti MI apziņā.

**Mg. philol. DACE ŠOSTAKA, Dr. habil. dat. JURIS BORZOVŠ,
Dr. dat. JĀNIS ZUTERS, Mg. dat. MAKSIMS ČIŽIKOVŠ**

Latvijas Universitāte

Dace.Sostaka@lu.lv, Juris.Borzovs@lu.lv, Janis.Zuters@lu.lv, Maksims.Cizikovs@lu.lv

IKT sekundārā terminrade latviski un lielie valodas modeļi: iespējas un izaicinājumi

Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju (IKT) nozare pēdējās desmitgadēs attīstās aizvien straujāk, un, radot jaunas ierīces un procesus, tiek veidoti (pārsvarā – angļu valodā) jauni termini to apzīmēšanai. IKT terminoloģijas radīšanai latviešu valodā galvenokārt tiek izmantota sekundārā terminrade (ST), kura cilvēku resursu (terminu sagatavošana diskusijām, definīciju izveidošana, latvisko atbilstmju atrašana) ziņā ir laikietilpīga. Tāpēc Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija (ITTEA) sistemātiski meklē jaunus veidus, kā optimizēt un paātrināt ST mehāniskos aspektus, cenšoties radīt labas kvalitātes IKT terminus; viena no izpētes jomām ir lielo valodas modeļu (LVM) izmantošanas iespējas ST. Analizēsime specializētu LVM, kas paredzēts, lai automātiski radītu normatīvi semantiski precīzas latviešu valodas terminu atbilstmes angļu IKT terminiem, tādējādi pētot LVM iespējas ST procesā. Empīriskais materiāls ir aptuveni 8600 termini no ITTEA datubāzes pēdējo divdesmit gadu laikā (2005–2025). Pētījums aptver korpusa strukturēšanu, datu apstrādi, modeļa apmācību, hiperparametru optimizāciju un gan automātisku, gan uz ekspertu viedokli balstītu vērtēšanu. Pētījums galvenokārt ir veltīts LVM priekšrocību un trūkumu analīzei ST.

Dr. philol. GUNTA LOČMELE

Latvijas Universitāte

Gunta.Locmele@lu.lv

Reklāmas apzīmējumu vēsturiskā attīstība latviešu valodā: nozīmes veidošanās

Reklāmas apzīmējumi ir gājuši garu attīstības ceļu, to nozīmēm un funkcijām gan tuvinoties, gan šķiroties. Referātā to nozīmes pētītas laikposmā no latviešu preses pirmsākumiem 19. gadsimtā līdz Otrajam pasaules karam, kad tautsaimniecības attīstība apstājās.

19. gadsimta sākumā reklāma veidojas no ziņām un sludinājumiem, kuru vidū šķiramas tiesas un citas "fluddinafchanas". Reklāmas kā žanra jēdziens šajā laikā ir visai izplūdis. Tiesas sludinājumi bez ziņām par zādzībām, ūtrupēm un citām ar tiesu darbiem saistītām lietām iekļauj arī reklāmas elementus – tiek sludināts arī par preču pārdošanu. Sadaļā "Cittas fluddinafchanas" tiek reklamētas dažādas preces, tostarp no ārzemēm ievestas, kā arī pakalpojumi.

Grāmatu un laikrakstu reklāmas tiek publicētas sadaļā ar nosaukumu "Siņņa," kurā atrodama arī laikrakstu pašreklāma. Šādas "siņņas" vēlākā posmā dažkārt tiek dēvētas par paziņojumiem vai īsāk – ziņojumiem.

19. gadsimta beigās vārds "fludinajums" reklāmas nozīmē jau lietots plaši, dažkārt pasvītrotot tā semantisko šķīrumu no "pasiņojuma". Kā lietvārda "pasiņojums" sinonīms dažkārt tiek izmantots arī lietvārds "vestijums". Savukārt oficiāla rakstura sludinājumi sabiedrības informēšanai dažkārt tiek dēvēti par "issiņojumiem".

Līdzīgu funkciju pilda informācija, kas publicēta ar virsrakstu "Usfaukums". Lai arī biežāk tā saistās ar Vācijas ķeizara un Krievijas cara aicinājumiem tautai, sastopami arī uzsaukumi, kuros aicina sekot kādiem īpašiem padomiem, tajā skaitā grāmatās apkopotiem, piemēram, pareizo sējas laiku vērojumiem. Tajos arī vērojamas reklāmas stila iezīmes.

Vārds "reklama," šķiet, nācis no vācu *Reklame* un lietots vēlāk – 20. gadsimta sākumā, kad komercprese un uzņēmējdarbība attīstās straujāk. 20. gadsimta 30. gados tas jau tiek plaši lietots dažādos vārdu savienojumos un atvasinājumos, piemēram, "reklametajs". Presē tiek minēti dažādi reklāmas veidi gan Latvijā ("gaifmas reklama", "nama reklama"), gan ārvalstīs ("smaršojoša reklama" ASV, "plakati", "reklamas peeminekļi," "reklamas gahjeens").

Vārdam "reklama" tiek piedāvāti arī kontekstuāli latviski sinonīmi. Pašreklāmas nozīmē dažkārt sastopams lietvārds "pafchzildinafchana".

Daudzi no apzīmējumiem laika gaitā ir nostabilizējušies, daži – izzuduši. Šo terminu vēsturiskā attīstība ir zīmīga latviešu valodas attīstībai kopumā, domājot par tās ekoloģiju – izdzīvošanu jomās, kur vērojams spēcīgs svešvalodas, tolaik – vācu un arī krievu valodas spiediens.

Mg. translāt. ANNA RUDZĪTE, zinātniskā grāda pretendente

Ventspils Augstskola

Anna.Purina@gmail.com

Vārda “koris” vēsture un tā izpratnes atšķirības mūsdienās

Vārdu “koris” latviešu valodā definē kā lielu, tembrāli un skaitliski līdzsvarotu dziedātāju ansambli, kā skaņdarbu vai skaņdarba fragmentu, kas sacerēts kora izpildījumam, kā izpildītāju grupu sengrieķu traģēdijā un komēdijā, kas vienlaikus runā vai dzied, un kā nodalījumu baznīcā, kur atrodas galvenais altāris. Vārda “koris” etimoloģija saistāma ar sengrieķu “χορός”, kas tika izmantots, lai raksturotu tādus jēdzienus kā “riņķa deja”, “deju grīda”, “dejojātāju kopa”. Senajā Grieķijā dziedāšana un deja bija līdzāspastāvošas, tādēļ izrāde tika definēta kā koris, tomēr ar primāro nozīmi “dejas”. Latīņu valodā vārds “χορός” ieguva formu “chorus” un tā nozīme paplašinājās, iekļaujot arī vokālo aspektu – “riņķa deja”, “dziedātāju grupa”. Viduslaiku latīņu valodā ar “chorus” jau apzīmēja kora dziesmu, kora telpu, kora ēku. Vidusaugšvācu valodā ar “kōr” apzīmēja gan “dziedātāju grupu”, gan baznīcas telpu, kurā tie pulcējas, kā arī “paaugstināto baznīcas telpu ar galveno altāri”. Kordziedāšanas tradīcija Latvijā pārņemta no vācu zemēm. Rīgā jau 18. gadsimta 60. gados tika dibināta Mūzikas biedrība, 19. gadsimtā tiek dibināti arī pirmie kori. Drukātajos preses avotos latviešu valodā pirmo reizi vārds “koris” minēts 1862. gada 14. jūlija Pēterburgas Avīžu 2. numurā, kurā sniegta informācija par Pēterburgas konservatorijas dibināšanu. Latvijā ir skaidri nodalītas kora un ansambļa robežas, nosakot, ka minimālais dalībnieku skaits korī ir 12 dziedātāji un ka atskaņotājsastāva ziņā korim tuvs ir vokālais ansamblis. Kori un ansambli Latvijā atšķir arī diriģenta klātbūtne, taču angļu valodā terminam “choir” un “chorus” nav šāda šķiruma – ne attiecībā uz dziedātāju skaitu, ne uz diriģenta klātbūtni. Lai arī vārds “koris” latviešu valodā un “choir”, “chorus” angļu valodā etimoloģiski ir gājis līdzīgu attīstības ceļu, mūsdienās tam jēdzieniski un kontekstuāli ir būtiskas nianses, kas ne vienmēr ļauj tos uzskatīt par ekvivalentiem.

Mg. art., Mg. transl. **VELGA POLINSKA**, zinātniskā grāda pretendente
Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūts
Velga.Polinska@lu.lv

Vieglā un vienkāršā valoda: terminu šķīrums un lietojums

Vieglā un vienkāršā valoda kļūst arvien nozīmīgākas: stājušies spēkā vairāki tiesību akti, kas paredz tiesības saņemt informāciju saprotamā veidā, un arī mēs kā sabiedrība tiecamies kļūt atvērtāki un iekļaujošāki, piedāvājot plašākas iespējas ikvienam.

Vieglās un vienkāršās valodas lietojums atšķiras atkarībā no valsts – terminoloģisko nevienbūtību gan nacionālā, gan starptautiskā kontekstā veicinājusi vieglās un vienkāršās valodas praktiskā iedaba un multidisciplinārā pieeja. Terminoloģijas problemātiku padziļināti skatījusi K. Māse (*Maaß*), analizējot vārdu *easy*, *plain* un *simple* konotācijas angļu valodā un vārdu *leicht* un *einfach* konotācijas un nozīmju daudzveidību vācu valodā. Līdzīgi būtu jāskata vārdu *viegls*, *vienkāršs* un *skaidrs* nozīmes un konotācijas latviešu valodā.

Dažādās valstīs termins “vieglā valoda” piedzīvojis zināmu iekšēju attīstību, jo sākotnēji vieglo valodu attiecināja tikai uz rakstītu tekstu. Latvijā līdz ar idejas pārņemšanu no zviedriem jau sākotnēji piedāvāts plašākais termins “vieglā valoda”. Tomēr laika gaitā tam radušās dažādas variācijas. Turpretim termins “vienkāršā valoda” parādījies tikai 2020. gadā, un tas aizvien nav nostiprināts ne terminu vārdnīcās, ne praksē.

Par vienu no būtiskākajiem avotiem terminu nostiprināšanai uzskatāmi Eiropas Savienības (ES) tiesību akti. Tomēr, analizējot ES dokumentu tulkojumus un terminu datubāzē IATE pieejamo informāciju, redzams, ka terminu lokalizācijas mēģinājumi bijuši virspusēji un ir vērtējami kā nepilnīgi vai neprecīzi.

Referātā aplūkoti piemēri no ES tiesību aktu tulkojumiem, kas parāda vienotas terminoloģijas trūkumu un terminu *easy-to-read* un *plain language* nekonsekventu atveidi latviešu valodā. Tāpat iekļauti piemēri no vairākām vārdnīcām, kuri atspoguļo terminu ekvivalentu neprecizitātes arī jaunāko izdevumu šķirkļos.

V. Skujiņa 2002. gada izdevumā “Latviešu terminoloģijas izstrādes principi” norāda: “Īpašības vārds ar noteikto galotni vārdkopterminā lietots, ja tiek apzīmēts viens noteikts (definēts) jēdziens, ko raksturo noteiktu pazīmju kopums un kam ir noteiktas robežas”. Abiem referātā aplūkotajiem terminiem – “vieglā valoda” un “vienkāršā valoda” – piemīt sistēmiskums, nozīmes precizitāte un mononīmiskums, turklāt tie ietver norādi, ka teksts atbilst noteiktām pazīmēm. Referātā secināts – lai attīstītu pētījumos balstītu zināšanu izplatību un veicinātu vieglās un vienkāršās valodas korektu šķīrumu un lietojumu praksē, šie vārdkoptermini būtu jānostiprina.

Mg. transl. VIKTORIJA PRITUĻAKA

Latvijas Republikas Saeima

ViktorijaPrituljaka@gmail.com

No Kyiv līdz Hersonai: ukraiņu īpašvārdu latviskās atveides principi un izaicinājumi pēc 2022. gada

Krievijas iebrukums Ukrainā 2022. gadā radikāli pastiprināja Ukrainas tematikas klātbūtni Latvijas informatīvajā telpā, līdz ar to aktuāls kļuva jautājums par ukraiņu īpašvārdu (personvārdu, vietvārdu, kā arī iestāžu un organizāciju nosaukumu) atveides principiem latviešu valodā. Referātā ir analizētas terminoloģiskās, fonētiskās un ortogrāfiskās problēmas, kas rodas, pielāgojot ukraiņu valodas īpašvārdus latviešu valodas sistēmai, vienlaikus ņemot vērā lingvistiskos un politiski ideoloģiskos aspektus. Aplūkoti piemēri no Latvijas medijiem, kā arī oficiālās terminoloģijas (piemēram, LZATK) pamatnostādnes attiecībā uz īpašvārdu atveidi, piemēram, pāreja no "Kijeva" uz ukraiņu izrunai tuvāko "Kijiva" vai sarežģījumi ar mazāk zināmu vietvārdu atveidi. Tiks analizēts, kā tiek risināta jaunu Ukrainas kara un politikas kontekstā ienākušo jēdzienu (piemēram, "oblasts", "Verhovna Rada", "deokupācija", "viļčas") integrācija latviešu valodā. Terminoloģijai ir liela nozīme; tā ir daļa no informatīvā kara. Valodas izvēle bieži kļūst par solidaritātes vai ideoloģiskas nostājas izpaušmi, tāpēc nepieciešams starpdisciplinārs skatījums (terminoloģija, valodniecība un sociolingvistika), aktualizējot latviešu valodas spēju atspoguļot globālu notikumu realitāti. Tiks pētīti atveides principi, ukraiņu valodas fonētisko īpatnību piemērošana latviešu valodas normām. Piemēram, vietvārdi kā Kyiv un Lviv tiek tulkoti atbilstoši ukraiņu izrunai, tomēr latviešu valodā joprojām tiek saglabāta forma, kas atgādina padomju laiku izrunu. Tāpat tiks aplūkotas problēmas, kas saistītas ar mazāk zināmiem ukraiņu vietvārdiem, piemēram, "Hersona" vai "Mariupole", kas pēc kara ieguvušas jaunus nozīmes slāņus un kļuvušas par politisku simbolu, kā arī analizēta terminoloģijas ietekme uz sabiedrisko diskursu un ideoloģiju. Valodas atveide bieži vien nav tikai lingvistiska problēma, bet arī politisks lēmums, jo tas ir cieši saistīts ar valsts attieksmi un attiecību veidošanu. Tāpēc īpašvārdu atveide ir saistīta ar Ukrainas kultūras, politiskās realitātes un sabiedriskā viedokļa atspoguļošanu Latvijā. Noslēgumā tiks apskatīti nākotnes izaicinājumi un iespējas, īpaši ņemot vērā Ukrainas valodas politikas attīstību un tās integrāciju Eiropas kontekstā. Svarīgi ir turpināt attīstīt vienotus principus, kas veicinātu īpašvārdu pareizu un konsekventu atveidi, kas būtu godīgi pret Ukrainu un tās kultūru.

Dr. iur. KRISTĪNE STRADA-ROZENBERGA

Latvijas Universitāte

Strada@lu.lv

Vārds tas pats – nozīme cita. Krimināltiesībām specifiskie termini un to izpratnes nevienveidība

Tiesību valodai ir nozīmīga loma taisnīguma īstenošanā, skaidrā normu interpretācijā un vienotā to piemērošanā. Juridiskās terminoloģijas precizitātei ir nozīme gan akadēmiskajā vidē, gan normatīvajā regulējumā, tiesu praksē un sabiedrības izpratnē par tiesību normu piemērošanu.

Krimināltiesību jomā ir izveidota sava terminoloģija, kuras izpratne prasa profesionālas zināšanas. Specifiska valoda kalpo noteiktam mērķim – nodrošināt tiesību normu precizitāti, garantēt vienotu piemērošanas praksi. Tomēr vienlaikus šī valoda rada arī barjeras starp profesionāļiem un sabiedrību, bet dažkārt arī starp dažādām tiesībpiemērošanā iesaistītām institūcijām.

Kā izaicinājumus var minēt – terminu nepastāvīgumu, nesakrītību ar ikdienas valodā lietotajiem terminiem un nesaskaņotību krimināltiesisko zinātņu ietvaros.

Zīmīga iezīme ir, ka krimināltiesībām raksturīgi termini, kas definēti normatīvajos aktos, piemēram, “aizdomās turētais”, “apsūdzētais”, “kratīšana”, “apsūdzība”, “cietušais”. Līdz ar normatīvā regulējuma mainību, arī šo terminu izpratne mainās. Savukārt skaidrojošās vārdnīcās izmaiņas nevar atspoguļoties ātri, izrietoši vērojamas nesakrītības starp aktuālo kāda termina izpratni un vārdnīcās rodamo.

Krimināltiesiskās terminoloģijas sarežģītību pastiprina terminu nesakrītība ar ikdienas valodā lietotajiem. Daudzu terminu izpratne ikdienā un krimināltiesību jomā atšķiras. Piemēram, ja kriminālprocesā termins “kratīšana” attiecināms uz konkrētu izmeklēšanas darbību, tad ikdienas valodā šim vārdam ir cita nozīme. Spilgts piemērs ir arī vārdu salikums “personas saukšana pie kriminālatbildības” – sadzīvē tas bieži tiek uztverts kā pierādītas vainas apliecinājums, tai pat laikā kriminālprocesā to attiecina uz brīdi, kad prokurors tikai izsaka pieņēmumu, ka persona, iespējams, ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Šāda nesakrītība starp juridisko un sadzīvisko izpratni ne tikai var radīt pārpratumus sabiedrības uztverē par notiekošo, ietekmēt sabiedrības uzticēšanos tiesu varai, bet arī negatīvi iespaidot personas reputāciju, pirms vēl tās vaina ir atzīta likumā noteiktā kārtībā.

Raksturīga ir arī terminoloģiskā nesaskaņotība pašas krimināltiesību sistēmas ietvaros. Nesakrītības vērojamas, piemēram, tādos terminos kā “vaina”, “cietušais” un citos. Šāda situācija apgrūtina tiesību apguvi, izpratni un var novest pie nekonsekventas tiesību normu piemērošanas.

Terminoloģiska neskaidrība kā tiesisko noteiktību apdraudošs faktors ir vērā ņemama, domājot par krimināltiesību terminoloģijas attīstību nākotnē. Juridiskā valoda nedrīkst būt neprecīza, nesaskaņota vai saprotama tikai šauram profesionāļu lokam. Krimināltiesībās, kuru piemērošanas gaitā un rezultātā personu tiesības var tikt aizskartas visbūtiskāk, šīs prasības ievērošana ir īpaši nozīmīga.

Mg. int. EVELĪNA ĶIRŠAKMENE

Latvijas Universitāte

Evelina.Kirsakmene@lu.lv

Terminoloģijas mainība kā auglīga vieta viltusdraugiem: dažu ekonomikas terminu piemērs latviešu valodā

Viltusdraugi ir formas ziņā līdzīgi kopīgas cilmes vārdi ar līdzīgu izrunu un rakstību, bet atšķirīgi nozīmi. Tie novērojami ne tikai vispārējā saziņā un tulkošanas sfērā, bet arī specifiskākās jomās, kā piemēram, juridiskajā valodā. Tādējādi terminu viltusdraugi var būt kopējas izcelsmes un tikt apzīmēti līdzīgi, bet attiekties uz atšķirīgiem konceptiem. Terminu gadījumā viltusdraugi var būt gan leksiski (viens vārds), gan frazeoloģiski (vairāku vārdu savienojums). Nereti termini tiek aizgūti no valodas, kurā tie darināti. Aizguvumu gadījumā jāraugās, lai terminu precīzi pārnestu mērķvalodā, pārliedzinoties, ka tulkojums nesakrīt ar kādu citu nozīmi tajā. Terminu burtisks tulkojums ne vienmēr rada atbilstošu metaforisku ideju un izpratni, kā arī var nebūt pietiekami precīzs.

Novērojams, ka dažādu terminu lietojums palielinās saistībā ar notikumiem pasaulē. Ārzemju ziņu tulkošanas procesā iesaistītajiem tad jāmeklē piemērotākais veids, kā notikumu atainot latviski. Terminoloģijas nozarē Latvijā, sastopoties ar jauniem terminiem un to konceptiem, sākotnēji tiek noskaidrota un definēta citvalodu termina jēga, un tad, meklējot piemērotāku atbilstmi, termins tiek atveidots latviešu valodā.

Šajā pētījumā tiek aplūkoti viltusdraugi ekonomikas terminoloģijas nozarē, daži piemēri no tiem – “koncesija”, “apropriācija”, “revīzija”. Sastatāmā veidā aplūkotas šo terminu definīcijas vispārējās monolingvālās un bilingvālās vārdnīcās, specializētās vārdnīcās, kā arī to lietojums mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā un presē. Pētījuma mērķis ir analizēt šādu terminoloģisku viltusdraugu lietojumu latviešu valodā un pieejamo informāciju vārdnīcās, lai novērtētu semantiskās atšķirības, kā arī terminu konsekventumu un sistēmiskumu.

Atbalsta: Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena “Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana” 5.2.1.r. reformas “Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma” 5.2.1.1.i. investīcijas “Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti” otrās kārtas “Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti” projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/1/CFLA/007 “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija”

Dr. philol. SILGA SVIĶE

Ventspils Augstskola

Silga.Svike@venta.lv

Ieskats dažu botānikas taksonomijas terminu vēsturē un mūsdienu lietojumā

Latviskās botānikas speciālās leksikas, - jo īpaši, augu nosaukumu - izpētei pievērsušies vairāki autori, piemēram, Inese Ēdelmane (1978, 1993), Linda Kurmiņa (2010, 2024), Arturs Stalažs (2015), Silga Sviķe (2016, 2018, 2019, 2024), Jānis Veckrācis (2024), tomēr botānikas taksonomijas latvisko pamatterminu attīstība plašākā valodnieku pētniecības uzmanības lokā nav nonākusi. "Atsevišķi botānikas termini (augu nosaukumi) iekļauti jau 17. gadsimta vidū publicētajos darbos — pirmajā iespēstajā latviešu valodas vārdnīcā "Lettus" (1638) un tās papildinājumā "Phraseologia Lettica" (1638), kuru autors ir vācbaltiešu cilmes valodnieks un mācītājs Georgs Mancelis" (Sviķe, 2019, 70. lpp.). Kā plašāks darbs latviešu valodā, kurā pieejama informācija par dzīvnieku, augu un minerālu valsts daudzveidību, ir jāmin 1860. gadā izdots Heinriha Kavala (*Heinrich Kawall*) tulkojumā no vācu valodas tapusi grāmata "Dieva radījumi pasaulē" (*Deewa raddijumi pasaulē*). Šīs grāmatas 2. nodaļā H. Kavals piedāvā apzīmējumu suga, kur tas lietots "dzimtas" nozīmē: "Grikki ne peederr pee ftohbru-augleem, bet winni jo wairak raddi fkahbenehm ne ka fahlu - augeem, kuru fuggai ftohbru auglus peefkaita" (*Kawall*, 1860, 76. lpp.). Šis un vēl citi taksonomijas termini sistemātiski un kopā ar to latīniskajiem ekvivalentiem doti arī Jāņa Ilstera (1884) darbā "Latviešu botāniski nosaukumi". Taksonomijas terminu lietojums turpmāk fiksēts arī speciālajā literatūrā, piemēram, botānikas mācību grāmatās un lielākajās vārdnīcās.

Pētījumā apkopota latvisko taksonomijas pamatterminu kopa: suga, ģints, dzimta u. c., atklājot šo terminu formālos variantus un sinonīmiskas nozīmes apzīmējumus, kā arī pētot to izmaiņas diahroniskā skatījumā. Pētījuma mērķis ir apkopot un analizēt taksonomijas pamatterminu kopu latviešu valodā un attēlot apkopoto taksonomisko apzīmējumu terminoloģijas veidošanās ceļu, kas saistīts ar botānikas kā zinātnes attīstību, kā arī ar latviešu valodas standartizācijas procesu. Pētījumā deskriptīvi un kvalitatīvas analīzes izklāstā tiek sniegts ieskats latviešu valodā lietoto botānikas taksonomisko terminu attīstībā un to lietojuma izmaiņās.

Mg. Rakstniecības studijās, Mg. translāt. ANNA ŠĒFERE,
zinātniskā grāda pretendente

Ventspils Augstskola

AnnaShefere@gmail.com

Termina “tūrisms” definēšanas diahroniska attīstība

Pētījumā mērķis ir analizēt termina “tūrisms” definīcijas attīstību diahroniskā aspektā, izmantojot pieejamos avotus – nozares literatūru, specializēto vārdnīcu, Latvijas padomju enciklopēdiju un periodika.lv, tādējādi atklājot izmaiņas, ko rada sabiedrības izpratnes attīstība un politiski ekonomisko sistēmu ietekme.

Termina “tūrisms” etimoloģija ir saistīta ar franču un latīņu valodu vārdiem, kas sākotnēji apzīmēja “griešanos” vai “riņķošanu” (*tour*). Jau 17. gadsimtā parādījās “Grand Tour” koncepts, kas bija definēts kā organizēts, ilgstošs kultūras ceļojums, kura primārais mērķis bija izglītības iegūšana un personības attīstība.

Sākotnēji tūrisma izpratne bija reducēta galvenokārt kā fiziska pārvietošanās no vienas vietas uz otru. Agrīns šīs izpratnes apraksts Latvijā fiksēts 1923. gada laikraksta “Latvis” 629. numurā, kur tūrisms definēts kā “garāks pastaigāšanas gājiens, uz veselu dienu un ilgāki.”

Termina standartizācija starptautiskā līmenī sākās no 1937. gada, kad Nāciju Līga mēģināja definēt, ka tūrists vismaz 24 stundas ceļo pa valsti ārpus pastāvīgās dzīvesvietas.

Padomju periodā tūrisma kategorizācija tika pielāgota sociālistiskās plānveida ekonomikas un ideoloģijas prasībām. Tūrisms tika strikti iedalīts pasīvajā (ekskursijas, pārvietojoties ar motorizētu transportu) un aktīvajā (pārgājieni, fiziskas aktivitātes). Dominējošais uzsvars tika likts uz iekšējo tūrisma un kolektīvām aktivitātēm (tūrisma klubi, organizēti pārgājieni), kas atspoguļoja režīma prioritātes kolektīvisma un fiziskās sagatavotības veicināšanā.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas notika būtiska tūrisma koncepta paplašināšanās. Definīcijai tika pievienots tautsaimniecības nozares aspekts, kas akcentēja tūrisma ienākumu ģenerēšanas un reģionālās attīstības potenciālu. Tūrisma likums (1999) pārņēma ANO starptautisko definīciju, integrējot tajā arī darījumus un profesionālo darbību kā tūrisma sastāvdaļas.

Mūsdienu izpratnē tūrisms ir kompleksa, multidisciplināra joma, kas ietver divus savstarpēji saistītus elementus – patērētāju dimensiju (tūristus) un piedāvājuma dimensiju (tūrisma piedāvātājus).

Termina attīstība laika gaitā ilustrē pāreju no vienkāršas fiziskas kustības uz ekonomisku, sociālu un kultūras fenomenu, kas ir būtisks globālās un nacionālās ekonomikas segments.

Dr. habil. philol. INA DRUVIETE, Mg. hum. VIJA POŽARNOVA

Latvijas Universitātes Humanitāto zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūts

Ina.Druviete@lu.lv, Vija.Pozarnova@lu.lv

Termins valodas politikā: tradicionālo un jauno konceptu atspoguļojums oficiālos dokumentos un (populār)zinātniskos tekstos

Viens no retāk pieminētajiem sociolingvistikas uzdevumiem ir veicināt efektīvu mijiedarbību starp valodas pētniekiem un valodas lietotājiem, proti, popularizēt pētījumu rezultātus sabiedrībā un raisīt diskusijas par dažādām valodas tēmām. Skaidra un konsekventa terminoloģija ir efektīvas mijiedarbības priekšnoteikums, īpaši, ja pētījumu objekts ir valodas politika – starpdisciplināra nozare, kas nereti tiek skatīta visplašākajā kontekstā. Referātā aplūkota valodas politikas terminu problemātika mūsdienu sociolingvistiskajā diskursā: 1) terminu daudzveidība; 2) lietojuma atšķirības dažādās pētniecības tradīcijās un 3) sarežģījumi, kas rodas terminoloģiskās neskaidrības dēļ un skar visus valodas politikas aspektus. Ziņojumā apskatīts, kā valodas politikas jēdziens un ar to saistītie termini tiek veidoti un lietoti gan pētniecībā, gan normatīvajos aktos, kā arī aplūkots, kā šie jēdzieni kalpo starpdisciplinārā telpā – kā terminoloģiska neskaidrība ietekmē salīdzināmu pētījumu veikšanu un starpnozaru diskusijas. Tāpat referātā aplūkots, kā terminu problemātika ietekmē sabiedrības izpratni valodas politikas jautājumos, rosinot diskusiju par jēdzieniskas saskaņotības nepieciešamību, lai sociolingvistiskos pētījumos tie tiktu lietoti konsekventi, bet pētījumi savukārt kalpotu efektīvu vadlīniju izstrādei un būtu saprotami un praktiski izmantojami arī sabiedriskajā telpā.

Dr. philol. DITE LIEPA, Dr. philol. ILVA SKULTE

Rīgas Stradiņa universitāte

Ar sociālajiem medijiem saistītā leksika komunikācijas zinātnes akadēmiskajos rakstos

Komunikācijas zinātnes studenti un pētnieki daudz uzmanības veltī sociālo mediju pētniecībai dažādu līmeņu zinātniskajos darbos: sākot no kursa darbiem bakalaurantūrā un beidzot ar promocijas darbiem doktorantūrā. Bieži vien problēmas sagādā tieši leksika, konkrēti – terminoloģija. Tas ir tādēļ, ka sociālie mediji tiek pastāvīgi pilnveidoti un pārveidoti, un terminoloģijai šeit jātop vienlaicīgi ar jaunu parādību, objektu un lietojuma veidu attīstību.

Komunikācijas zinātnē visciešākā saskare ir ar informācijas un komunikācijas tehnoloģijas terminiem. Visbiežāk termini pārņemti no angļu valodas, un to atveide mēdz būt diezgan haotiska un nekoncekventa. Sevišķi tas sakāms par sarunvalodu, kas datortīklos balstītājā saziņā bieži ir rakstveidā. Nereti runātājs vai rakstītājs pēc pieraduma automātiski izvēlas sarunvalodā ieviešanos vārdu arī citās runas situācijās, tādēļ novērojams, ka aizguvums ieviešas arī lietišķajā saziņā un pat akadēmiskajā vidē lietotajos tekstos. Pirms tam netiek izvērtēts, vai latviešu valodā ir piemērots pašcilmes vārds vai agrāk adaptēts aizguvums. Mūsdienās komunikācijas zinātnē tapušajos tekstos joprojām ir daudz svešvārdu un anglicismu. Tā notiek pat gadījumos, kad paralēli jau ieviesies latviskas cilmes termins, kas bieži vien lietots arī lietotnes saskarnes grafiskajā noformējumā (tāpat redzams lietotājam katru reizi, kad viņš darbojas attiecīgajā lietotnē). Šīs parādības cieši saistītas ar sociālo mediju lietotāju kultūras īpatnībām. Turklāt jauno reāliju un līdz ar tām saistītās informācijas apjoms pieaug. Rakstītājiem nav pārlicības, kur un ko meklēt, vērojama uzticēšanās nepārbaudītiem avotiem, padomdevējiem, un tas atspoguļojas ne tikai komunikācijas zinātnes akadēmiskajos rakstos, bet arī mediju valodā, kas ir vistiešākais citējumu avots.

Padoma pietrūkst ne tikai studentiem, bet arī viņu mācībspēkiem. Tikai apzinīgākie un vairāk ieinteresētie autori meklē jaunus terminus un tos izmanto – lielākā daļa izlīdzas ar tiešiem pārcēlumiem, arī tulkojumiem, vai pat nevietā aizraujas ar terminoloģisko jaunradi. Ieskats akadēmiskajos tekstos un līdz šim tapušajos valodnieku pētījumos liek saprast, ka ar šīs nozares terminoloģiju ir daudz darāmā.

Tādēļ mūsu referāta mērķis ir vērtēt ar sociālajiem medijiem saistīto terminu lietojumu komunikācijas zinātnes studentu un pētnieku tekstos, lai noskaidrotu dažādu terminu lietošanas īpatnības un nepilnības to lietojuma kontekstā.

Pētnieciskais jautājums – kā sociālo zinātņu studenti un pētnieki lieto ar sociālajiem medijiem saistītos terminus savā ikdienas praksē.

Dr. hum. REGĪNA KVAŠĪTE

Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija

Regina.Kvasyte@sa.vu.lt

20. gs. pirmās puses latviešu un lietuviešu terminogrāfija

Zinātniskās terminogrāfijas sākotni Latvijā un Lietuvā datē ar 20. gadsimta sākumu, kad pirmās vārdnīcas izdeva Izglītības ministriju pakļautībā izveidotās Terminoloģijas komisijas, kas Latvijā darbojās no 1919. līdz 1921. gadam, bet Lietuvā – no 1921. līdz 1926. gadam. To pieņemtie termini tika sakopoti terminogrāfijas izdevumos “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca” (1922) un “Ļvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos” (“Termini, ko pieņēmusi Terminoloģijas komisija”, 1924).

Analizējot šī laikposma latviešu un lietuviešu terminogrāfiju, lietderīgi dalīt to divās daļās: laikā pirms Terminoloģijas komisijām, kad vēl nebija organizētas terminrades pieredzes, un pēc to darbošanās, kad jau bija iespēja izmantot komisiju darba pieredzi.

Pirms Terminoloģijas komisiju nodibināšanas iznāca neliela apjoma tulkojošie vairākvalodu terminu krājumi: latviešu valodā jūrniecības (1902; 1908), karalietu (1914) terminu vārdnīcas, bet lietuviešu valodā – botānikas (1900; 1902; 1906), mūzikas (1916), aritmētikas un algebras (1919), karalietu (1919), ģeometrijas un trigonometrijas (1920), tehnikas (1920), zooloģijas (1920) terminu vārdnīcas. Jāpievērš uzmanība, ka lietuviešu terminu vārdnīcas iznāca arī ārzemēs, piemēram, vecākās šī laikposma botānikas vārdnīcas izdotas ASV (1900) un Krievijā (1902). ASV parādījās arī pirmā humanitāro zinātņu – mūzikas – terminu vārdnīca (1916).

No 20.–30. gadiem, resp. laikā, kad jau bija pārtraukušas darbu pirmās Terminoloģijas komisijas, izdotajām vārdnīcām par nozīmīgu ieguldījumu latviešu terminogrāfijā uzskatāmas būvniecības (1922), celtniecības (1931), tirdzniecības (1935), anatomijas (1931), civiltiesību (1937), botānikas (1938), elektrotehnikas (1939), grāmatrūpniecības (1940) vārdnīcas (arī saraksti). Lietuvā svarīgākie izdevumi ir botānikas terminu vārdnīca (1938), kā arī filozofa Staša Šalkausķa (*Stasys Šalkauskis*) – lietuviešu terminoloģijas teorijas pamatlicēja – vispārīgās filozofijas (1938) un nepabeigtā pedagogijas vārdnīca “*Bendroji pedagogikos terminija*” (“Vispārējā pedagogijas terminoloģija”, tā publicēta tikai viņa darbu izlasē 1991. gadā). Kopumā Lietuvā šajā laikā izdotas 13 dažādu nozaru krievu-lietuviešu un lietuviešu-krievu terminu vārdnīcas.

Dr. habil. med. MĀRIS BALTIŅŠ

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, LU Latviešu valodas institūts
mbaltins58@gmail.com

Konceptuāli latviešu terminoloģijas vēstures jautājumi: rosinājumi tālākai virzībai

Latviešu grāmatniecības piecsimtgades kontekstā būtiski palūkoties uz padarīto un vēl darāmo, lai gūtu aizvien pilnīgāku priekšstatu par terminoloģijas veidošanos dažādās nozarēs, apzinot gan to, kādas parādības uzskatāmas par kopīgām tendencēm, bet kuras uzskatāmas par katrā zināšanu jomā raksturīgām īpatnībām. 2024. gadā iznākusī kolektīvā monogrāfija "Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse" ļauj labāk saprast, kuros darba virzienos jau ir nopietnas iestrādes, bet kuros pagaidām ir tikai fragmentāri pētījumi vai pat nav tikpat kā nekā. Te vietā atgādināt, ka monogrāfijā ietvertajos pētījumos tika akcentēts starpkaru periods, sākot ar Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisiju (1919.–1921.), mazāku vērību veltot laikam pirms Pirmā pasaules kara un padomju varas gadiem. Turklāt jāuzsver, ka tagad jau ar laika distanci varam palūkoties arī uz latviešu valodas pozīciju atgūšanu, sākot no 1988. gada, un Latvijas Republikas pievienošanās Eiropas Savienībai 2004. gadā.

Lai sasniegtu kvalitatīvu pavērsienu, terminoloģijas attīstības pētījumos vēlams ciešāka valodnieku un konkrēto zinātņu (inženierzinātņu, lauksaimniecības, medicīnas, tiesību zinātņu u. c.) vēstures pētnieku sadarbība. Joprojām pārāk maz apzinātas un tikai fragmentāri izmantotas terminrades procesā iesaistīto nozaru speciālistu atziņas par terminu izvēli un darba principiem, kas ietvertas viņu problēmrakstos, mācību grāmatu ievados un recenzijās. Pārāk maz analizēts daudzu konkrētu attiecīgo nozaru speciālistu ieguldījums, analīzi aizstājot ar dažu populāru autoru pieminēšanu. Īpaša vērība pievēršama enciklopēdiskajiem izdevumiem, kuros šķirkļus veidoja tālaika labākie un terminoloģijā ieinteresētākie nozares speciālisti.

Kad nu panākta vienošanās par vispārējiem periodizācijas principiem, svarīgi uzsākt diskusijas par sīkāku iedalījumu, lai uzsvērtu to, kas īpatnējs bija, piemēram, rusifikācijas periodam 19. gadsimta 80. gados, laikam pēc 1905. gada revolūcijas vai Ulmaņa autoritārisma periodam. No šī viedokļa īpaši būtiski vienoties par piecdesmit padomju okupācijas gadu sīkāku iedalījumu, jo nav pamata to uzlūkot par viendabīgu laikposmu.

Vēlos uzsvērt, ka šajos pētījumos pēc iespējas plaši jāaplūko terminrades process kopumā, tādēļ nav mērķtiecīgi šķirt atsevišķu iespieddarbu veidā iznākušos terminoloģijas resursus no publikācijām periodikā. Ja savulaik lielāka vērība tika veltīta grāmatām, tad tagad, pateicoties LNB digitālo resursu kolekcijai periodika.lv, galvenais akcents bieži tiek pārvirzīts uz rakstiem laikrakstos un žurnālos, nereti apejot būtiskus enciklopēdiskus izdevumus, rakstu krājumus un mācību grāmatas. Lai no tā vairītos, nepieciešams katrā nozarē nozīmīgāko avotu saraksts neatkarīgi no tā publikācijas veida.

Nozīmīgi būtu sistēmiski pētījumi par zinātniskās un populārzinātniskās literatūras veidošanos latviešu valodā, kas gan būtiski bagātinātu priekšstatus par grāmatniecības attīstību kopumā, gan ļautu izsekot terminoloģijas veidošanās, attīstības un nostiprināšanās procesam.

Nozaru terminoloģijas pētījumos skaidri jānošķir reālie termini no potenciālajiem, neaizraujoties ar kuriozu un neveiksmīgu ieteikumu uzskaitījumu, bet meklējot tā vai cita piedāvātā ieteikuma motivāciju, kā arī argumentētus iebildumus pret tiem.

No daudziem pētījumu virzieniem gribu īpaši izcelt trīs, proti, enciklopēdisko izdevumu ieguldījums terminoloģijas attīstībā, detalizēta Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas vēsture un pēckara trimdas devums terminoloģiskā mantojuma saglabāšanā un starpkaru perioda tradīciju turpināšanā.

Zinātniska konference

Latviešu grāmatas ceļš: terminoloģija un valoda piecsimtgadēs gaismā

Konferences darba valoda: latviešu

9.15–10.00 Reģistrācija. Rīta kafija

10.00–10.15 **Konferences atklāšana**
KATRĪNA KUKAINE, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Attīstības departamenta direktore
Prof. MĀRIS BALTIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas priekšsēdētājs

10.15–12.00 Rīta plenārsēde

Konferenču centrs, - 1.stāvs

Vada: DAINA PAKALNA, Latvijas Universitāte, LZA TK Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisija

Jēdzieni un vārdi bibliotēku vēsturisko kolekciju pētniecībā

KRISTĪNE ZAĻUMA, Latvijas Nacionālā bibliotēka

Eiženija Peile – pirmās latviešu bibliotēku nozares terminoloģijas vārdnīcas sastādītāja

JANA DREIMANE, Latvijas Nacionālā bibliotēka

Izglītības terminu skaidrojošā tiešsaistes vārdnīca (2023) – atskats uz ieceri un īstenošanu. Problemātikas aktualizējums

DIĀNA LAIVENIECE, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmija
ANITA HELVIGA, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmija

Terminoloģija “Dzīvnieku valsts” tulkojumā diahroniskā skatījumā

ANDREJS VEISBERGS, Latvijas Universitāte

Ģeogrāfijas terminoloģiskais diskurss un dažu pamatterminu vēsture latviešu valodā

JĀNIS VECKRĀCIS, Ventspils Augstskola

12.00–13.00 Pusdienu pārtraukums

13.00–14.20 Paralēlās sesijas

1. SESIJA Latviešu zinātnes valoda digitālajā laikmetā: tulkojumi, vārdnīcas, termini

(Konferenču centrs, -1. stāvs)

Vada: MĀRA JĒKABSONE, Jūrmalas Centrālā bibliotēka, LZA TK Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisija

Mašintulkojumu pēcredīgēšana latviešu zinātnes valodas ietērpā

AIGA BĀDERE, Ventspils Augstskola

Lielo valodas modeļu iespējas latviešu vēsturisko vārdnīcu digitalizēšanā un satura bagātināšanā

EDUARDS CAUNA, LZA TK Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija

Par nākamajiem 500! Grāmatrūpniecības terminu nākotnes perspektīvas un prognozes

ULDIS CERBULIS, LZA TK Poligrāfijas terminoloģijas apakškomisija

IKT sekundārā terminrade latviski un lielie valodas modeļi: iespējas un izaicinājumi

DACE ŠOSTAKA, JURIS BORZOVŠ, JĀNIS ZUTERS, MAKSIMS ČIŽIKOVŠ, Latvijas Universitāte

2. SESIJA Nozīmes, termini un īpašvārdi: valodas attīstības aspekti

(Konferenču centrs, -1. stāvs)

Vada: DIĀNA RUDŽĪTE, LNB, LZA TK Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisija

Reklāmas apzīmējumu vēsturiskā attīstība latviešu valodā: nozīmes veidošanās

GUNTA LOČMELE, Latvijas Universitāte

Vārda "koris" vēsture un tā izpratnes atšķirības mūsdienās

ANNA RUDŽĪTE, Ventspils Augstskola

Vieglā un vienkāršā valoda: terminu šķīrums un lietojums

VELGA POLINSKA, LU HZF Latviešu valodas institūts

No Kyiv līdz Hersonai: ukraiņu īpašvārdu latviskās atveides principi un izaicinājumi pēc 2022. gada

VIKTORIJA PRITUĻAKA, Latvijas Republikas Saeima

3. SESIJA Terminu nozīmes laika un kontekstu griezumā

(Konferenču centrs, -1. stāvs)

Vada: MĀRIS BALTIŅŠ, LZA Terminoloģijas komisija

Vārds tas pats – nozīme cita. Krimināltiesībām specifiskie termini un to izpratnes nevienveidība

KRISTĪNE STRADA-ROZENBERGA, Latvijas Universitāte

Terminoloģijas mainība kā auglīga vieta viltusdraugiem: dažu ekonomikas terminu piemērs latviešu valodā

EVELĪNA ĶIRŠAKMENE, Latvijas Universitāte

Ieskats dažu botānikas taksonomijas terminu vēsturē un mūsdienu lietojumā

SILGA SVIĶE, Ventspils Augstskola

Termina "tūrisms" definēšanas diahroniska attīstība

ANNA ŠĒFERE, Ventspils Augstskola

14.20–14.30

Pārtraukums

Latviešu grāmatai
5[...]
10

14.30–16.00 Noslēguma plenārsēde

Konferenču centrs, - 1.stāvs

Vada: DAINA PAKALNA, Latvijas Universitāte, LZA TK Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisija

Termins valodas politikā: tradicionālo un jauno konceptu atspoguļojums oficiālos dokumentos un (populār)zinātniskos tekstos

INA DRUVIETE, LU HZF Latviešu valodas institūts

VIJA POŽARNOVA, LU HZF Latviešu valodas institūts

Ar sociālajiem medijiem saistītā leksika komunikācijas zinātnes akadēmiskajos rakstos

DITE LIEPA, Rīgas Stradiņa universitāte

ILVA SKULTE, Rīgas Stradiņa universitāte

20. gs. pirmās puses latviešu un lietuviešu terminogrāfija

REGĪNA KVAŠĪTE, Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija

Konceptuāli latviešu terminoloģijas vēstures jautājumi: rosinājumi tālākai virzībai

MĀRIS BALTIŅŠ, LZA Terminoloģijas komisija

Konferences noslēgums

Konferenci rīko:

Latvijas Nacionālā bibliotēka

E-pasts: evija.vjater@lnb.lv;

LZA Terminoloģijas komisija

E-pasts: tk@lza.lv

Konference notiek notikumu cikla "Latviešu grāmatai 500" ietvaros ar Latvijas Republikas Kultūras ministrijas atbalstu.

